

Füzi László

Az idő keresése

34.

A szerkesztőség más jellegű munkahely volt, mint a munkahelyek többsége, vagy akár az iskola, amelyikben a maga életritmusát kialakította.

Kevesebben voltak itt, mint más munkahelyeken, akkor, amikor bekerült a szerkesztőségbe, négy állandó munkatársa volt a lapnak. A teljes csapat kedden délutánonként jött össze az értekezleteknek nevezett beszélgetéseken. Ezekon az értekezleteken sok minden elhangzott, a lapról általában csak akkor volt szó, amikor a szükség úgy kívánta, ha éppen valamilyen baj volt. Egyébként híreket, információkat cseréltek, anekdotákat meséltek, Szekér tanár úr ebben a műfajban verhetetlennek bizonyult, olvasmányaikról számoltak be egymásnak.

Nyílt, őszinte beszélgetések voltak ezek, vehemensek is, mindenki mondta a magáét, az irodalmat tekintve egyetemi szemináriumokkal értek fel, a politikai kérdések a legteljesebb nyíltsággal merültek fel.

A nyíltság és az őszinteség mindig fontos volt.

Ezt az elvárást nem deklarálták, így alakult ki, ő már belelépett ezekbe az értekezletekbe.

Hatvani Dani általában ezeken a keddi délutáni beszélgetéseken számolt be a főszerkesztői értekezleteken elhangzottakról, s arról, ha a megyének, pártbizottságnak, tanácsnak valami baja volt velük.

Sokat köszönhet ezeknek a beszélgetéseknek, leginkább azt, hogy lehetősége nyílt a véleménye megfogalmazására. Megszokta a vitatkozás lehetőségét, más munkahelyeken nem volt ez így, s ma sincs így. Ha lapértékelések voltak, s jöttek a megyétől vagy a minisztériumtól, akkor is mondták a véleményüket, a lapot csak így, ezzel a magatartással lehetett védeni.

Egyébként is, az egész irodalmi világban mindenki mondta a magáét, fölös, így mondja, politikai tekintélytisztelet nem létezett.

Az irodalminak nevezett világ zárt kört alkotott akkor, vendégek jöttek, vendégek mentek, sokakkal megismerkedett, olyanokkal, akiknek addig „csak” a könyvét olvasta, figyeltek rá, nyíltak voltak vele szemben. Mondhatná azt is, hogy beavatódott a magyar irodalomba, a beszélgetések során megismerte a legfontosabb anekdotákat, megtanulta a gyilkos erejű sírverseket, a legnevetesebb dilettáns verseket, s amíg ezek „ráragadtak”, belehelyezkedett az irodalminak nevezett világba.

Közben tudta, hogy nem ez az irodalom, az valami más, a művek világa valahol az általa újonnan megismert világ fölött lebeg.

Tudta azt is, hogy ha írni akar, akkor az írásért külön meg kell majd küzdenie.

35.

Minden reggel bement a szerkesztőségbe, de a munka más volt, mint másutt, egész nap nem lehetett bent maradni.

Ma már más munkája is van a munkahelyén, mint a szerkesztés, ezért marad bent szinte mindig egész nap, vagy tovább is, de a szerkesztéssel nem lehet, nem szabad az egész napot kitölteni.

Ez a munka intenzívebb annál, hogy egész nap csinálni lehessen.

Általában a levelek olvasásával kezdte a napot, aztán jöttek a megírandó levelek, majd a telefonok, a telefont valójában itt szokta meg, addig alig volt vele kapcsolata. A kéziratok olvasása vagy gondozása mindig otthonra maradt, a kicsi szerkesztőségben a beszélgetések, telefonhívások közepette a kéziratokra nem lehetett figyelni. Aztán természetesen a telefonokból is sok maradt otthonra, amikortól már otthon is volt telefonjuk, a munka így, tagoltabban, mint másutt, kitöltötte az egész napját.

Sokszor jöttek vendégek a szerkesztőségbe, ők is mentek író-olvasó találkozókra, előre meghatározatlan rend szerint formálódott az életük.

Ezeknek a kedd délutáni értekezleteknek a légkörét ma már nem lehet újrateremteni. Megváltozott a világ azóta, számos résztvevő meghalt már, Bodor Jenő is, Zám Tibor is, most, amikor ezeket a sorokat írja, Székér Endre is, Goór Imre az öregségével már régóta elmaradt ezekről a beszélgetésekről. Azóta a tétje is más lett az irodalomnak, kultúrának, akkor minden hír, értesülés információmorzsa fontos volt, ezeknek a tudatában formálták a maguk elképzeléseit. Közben pedig minden prüdségtől mentes ironikus, de sokszor gyilkos humorral találkozott, utólag immáron visszaadhatatlanul.

Emlékszik, Zám Tibor már dél körül feljött a szerkesztőségbe, kibontotta frissen vásárolt párizsiját, a papírt az íróasztalra terítette, elővette az ugyancsak friss zsömléket, az ebédhez megitta a magával hozott üveg sört, majd bevette gyógyszereit, mintha tudatosan pusztította volna magát. Közben szidta, néha átkozta a politikát, a pártbizottságot, mindenkit, akivel a politikából kapcsolatban volt.

36.

Ági sokat volt otthon egyedül Zsófiával.

Várták második gyermekük születését, albérletben éltek, abból, hogy valamikor lakáshoz juthatnak, semmi nem látszott. Pénzüik alig volt, a fizetése nagyobbik részét elvitte az albérlet.

Számukra idegen városban éltek, a szerkesztőségben dolgozó pár emberen kívül alig ismertek valakit, sokszor érezték kilátástalannak az életüket.

A Forrás körüli viharok ezt az érzetet felerősítették, a lap bármikor összedőlhetett, soha nem lehetett tudni, hogy egy-egy problematikus szám mikor ránt magával mindent és mindenkit.

A mából visszanevezve, amikor azzal az időszakkal kapcsolatban majd hogyan teljesen lezárt folyamatokat látunk, ebből már szinte semmit nem lehet megérteni.

Azt sem, hogy legyintve léptek túl egy-egy országos vagy éppen a megyei lapban megjelent támadáson.

Azt sem, hogy egy-egy támadás után miért kezdtek gondolkodni újabb számokon-összeállításokon.

Azt sem, hogy mit jelentett nekik, ha a Szabad Európa Rádió beolvasta a lapban megjelent egyik vagy másik írást.

Más világ volt az, a mostaniból semmit nem lehet megérteni belőle. A közeg, amelyikben éltek, már teret adott a kötelező irányvonalától való eltávolodásnak, de még lecsapott azokra, akik a közvetlen direktíváktól eltávolodtak.

Az így kialakuló sávban telt az életük.

37.

A szerkesztőségben páran dolgoztak, mondta, sok mindenről beszélgettek, a reáliákról mégis keveset beszéltek, talán ezért is ismerték meg lassan a várost. Tudniuk kellett, hol, milyen boltok vannak, orvost kellett találniuk maguknak és meglévő és születendő gyermeküknek, s így tovább.

Korban Pintér Lajos állt hozzá a legközelebb, ezekben a kérdésekben leginkább Lajos segítette őket.

Akkor az anyagi kérdések szinte elő sem kerültek, az életpálya tudatos alakításáról szó sem volt.

Mégis, már az első ősszel TIT-tanfolyamot vezetett, hívták erre a munkára, vállalta.

Azóta mindig több helyen dolgozott. Állása egy volt, de órákat tartott középiskolákban és Szegeden, az egyetemen, előadásokat tartott, könyvbemutatókon vett részt, könyvbemutatókat vezetett, ezek nélkül a munkák nélkül nem éltek volna meg.

Recenziókat, tanulmányokat írt, írásaiból könyveket állított össze, rengeteg energiát fordított a szerkesztőségi munka melletti munkákra, de másképpen nem tudtak volna létezni.

De, most is mondja, mint mindig, amikor erről beszélgetnek, hogy a szerkesztőségi munka egyetlen pillanatra sem esett ki a fejéből, s mindaz a munka, amit a szerkesztőségi élet mellett végzett, valamilyen formában mindig összefüggött azzal.

Akkor is, s azóta is több munkahelyen dolgozik szinte mindenki, aki talál még munkát magának, mégis sokat gondolkodott azon, hogy mennyivel nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb lett volna az egész társadalom élete, ha az emberek egy munkából meg tudtak volna élni.

Amikor a Németh Lászlóval foglalkozó könyvét írta, akkor sem volt egyetlen szabadnapja sem. Bement a szerkesztőségbe, intézte, amit intéznie kellett, hazament, írta a könyvet, fogadta a telefonokat, akkor már e-mailek is érkeztek, egy-egy telefonhívás és e-mail-váltás között írta a könyvet, kellett ez a feszültség a munkához.

38.

Nehéz megmagyaráznia a következő mondat jelentését.

Az a rendszer különleges terhet rótt a főszerkesztőre, mondaná, különlegesen, de ez a kifejezés önmagában kevésnek bizonyul, mert egy főszerkesztő mindig kivételes körülmények között dolgozik, ezért az előzőekhez hozzáteszi, a főszerkesztő akkor a munkájáért egyszerre tartozott jogi és politikai felelősséggel.

Kénytelen megjegyezni, hogy a mondat most sem eléggé pontos, mert a főszerkesztő munkájának mindig vannak politikai következményei is, ezért azt mondja, hogy a kettős, jogi és politikai felelősséget a rendszer összemosta, s bár a jog biztosította a szólás- és véleményszabadságot, a politikai felelősség kapcsán viszont büntették a szerkesztőt, vagy éppen azt, aki elveszítette a politikai bizalmat.

Mindennek az alapját (nem használja a jogi alap kifejezést, mert ez nem volt annak nevezhető) a pártnak a rendszerbe való beemelése jelentette. Ha jogi értelemben nem is lehetett valakit elmarasztalni, meg lehetett ezt tenni pártalapon, különösen akkor, ha párttag volt a szóban forgó főszerkesztő (márpedig ha valaki nem volt párttag, akkor nem lehetett főszerkesztő).

Közléspolitikai hibákért pártbüntetés járt, s miután a lapot kiadó vállalatok pártvállalatok voltak, a főszerkesztők a párdöntések alapján is felmenthetőkké váltak.

Ez a rendszer a főszerkesztőkre helyezte az egy-egy írás kapcsán keletkező felelősséget, azaz nem az írás megszületését, hanem közlését szankcionálták. Az elvek ezt a gyakorlatot sugallták, s számos esetben így is volt ez, azaz a szerkesztőt büntették, valójában azonban a szerző is számíthatott retorzióra, közlési tilalmat alkalmaztak vele kapcsolatban, természetesen a nyilvánosság mellőzésével, a lapokat utasították, hogy a szóban forgó szerző munkáját ne közöljék.

Ennek a gyakorlatnak, a megszüntetésén túl, egyetlen ellenszere lett volna, mégpedig a szerzők és a szerkesztők anyagi függetlensége. Ha a szerző anyagilag független, akkor nem kényszerült volna rá az öncenzúrára, s a szerkesztő sem kényszerült volna rá a cenzúra gyakorlására.

Egyetlen kérdés, történetesen az irodalom szabadsága, áttételesen pedig a sajtószabadság kérdése kapcsán így juthatott el bárki a magántulajdon szükségességének s a magántulajdonból fakadó függetlenségnek a kérdéséhez, ami azt is jelenti, hogy egyetlen kérdés kapcsán a rendszer alapköve is bekerült az értelmezési mezőbe.

A Kádár-rendszerben, így annak kései, széteső, vagy a szétesés felé tartó szakaszában azonban még a jelzett elvek sem léteztek, ahogy egy akkor már leváltott szerkesztő mondta, nem tudni, hogy hol vannak a falak, csak a trutymó létezik, a fal pedig a trutymóban lehet öt centire is, s lehet fél méterre is.

A Kádár-rendszer szétesését ezért övezték irodalmi és politikai csatározások.

Megjegyzni, valamilyen fokú anyagi biztonságra, viszonylagos önállóságra ma is szükség lenne, a társadalom kiegyensúlyozottságához ezt elengedhetetlen eszköznek tartja.

Végül, 1986-ban. a Tiszatáj szerkesztősége is elesett. Az 1982-es történet után a megyei pártszervek szóban tett kijelentését, miszerint Vörös Lászlót és Annus Józsefet elbocsátják állásából, a pesti pártszervek nem erősítették meg. 1986 júliusában jelent

meg a Tiszatájban Nagy Gáspárnak A Fiú naplójából című verse, ennek a harminc körgyűrűvel bíró júdásfára utaló képét Kádár János magára értette, a lapot fél évre betiltották, a szerkesztőket pedig menesztették állásukból.*

Magánmegfigyelése alapján csak azt tudja mondani, hogy ez a vers már nem keltett akkora figyelmet, mint amelyet a problematikusnak mondott írások korábban keltettek. A szóban forgó számot a megjelenést követően hetekig meg lehetett vásárolni. A Kádárra való utalás akkor már nem jelentett újdonságot, szemben mondjuk ugyan-csak Nagy Gáspárnak az Új Forrásban 1984-ben megjelent Nagy Imre-versével (Öröknyár: elmúltam 9 éves), amelyik a Nagy Imre eltemetésére vonatkozó erkölcsi paranccsal valóban belehasított a levegőbe. Két év alatt ennyit változott a közös tudás és közös tapasztalat.

Ha 1986-ban tudják, hogy a Tiszatájban megjelent verset a párt legfelsőbb szerve, a Politikai Bizottság is tárgyalta, akkor az szenzációt jelentett volna számukra, amikor ez nyilvánosságra került, a filozokon kívül senkit nem foglalkoztatott már.

A fentebb idézett trutymóhasonlatot Annus József vetette fel, amikor a Tiszatájtól való elküldésükről beszélgettek vele, még abban az évben, nyilvánosan, az érdekesség kedvéért a párt Bács-Kiskun megyei oktatási igazgatóságán rendezett beszélgetésen, hiába, akkor már szinte minden előfordulhatott. Azt viszont nem mondta el, hogy ő is beszervezett ügynök volt, 1978 végétől Tihanyi fedőnevű jelöltként(!), 1979 márciusától pedig Csanádi fedőnéven számolt be a Tiszatáj belső ügyeiről, az Ilia Mihállyal való kapcsolatáról, a szerkesztőségbe érkező vendégekről és a kéziratokról, Illyés Gyuláról, Sütő Andrásról, Csoóri Sándorról, Nagy Gáspárról, Kiss Ferencről, a Tiszatáj legfontosabb szerzőiről. Közben párttag volt, s értékelte a beszélgetéseket, kéziratokat a Tiszatáj szempontjából és a politika szempontjából is. Valóban nem lehetett tudni, hogy hol húzódnak a falak.

Annus József legközelebbi munkatársával, Olasz Sándorral, aki később, már a rendszerváltás után, a Tiszatáj főszerkesztője lett, sokat beszélgetett, Annus József múltjának ezt a pontját azonban soha nem érintették.

* A vonatkozó irodalom: Müller Rolf: A Tiszatáj-ügy állambiztonsági dokumentációja, 1986, Kortárs, 2001. 7. 39–68.; Péter László: Kádár János a Tiszatájról, Tiszatáj, 2007. 9. 58–61.; Szőnyi Tamás: Titkos írás, Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1960, Noran Libro, 2012, I–II., II. 622–632.

39.

A huszadik század elején nem lehetett volna előre megmondani, hogy mindaz, amit megfigyelt, s amiről a jegyzeteiben akár hiányosan is beszámol, megtörténhet majd az irodalommal.

Azt sem lehetett megmondani előre, hogy abban a században mi történik majd az emberrel.

Nem lehetett volna megmondani, hogy egy vers vagy regény közléséről nem szerkesztők, hanem pártemberek döntenek.

Nem lehetett volna megmondani, hogy ez a század megsemmisíti az ember méltóságát.

Azt sem, hogy ez a század megsemmisíti az ember által megteremtett művek méltóságát.

Ady, ha élne, nem értené ezt a világot, gondolja.

40.

Zelei Miklós *Situs inversus*. Az Isten balján című darabját olvassa.

Monodráma? Nem biztos, egyetlen szereplője van, Ady Endre, ám ő több alakban mutatja magát.

Romániában él, a Diktátor időszakában Konstancába internálják, a jövőjén gondolkodik, miközben a szerző a valamikori irodalom és a pártirányítás, majd a szabad versenybe belezuhant irodalom közötti különbséget érzékelteti.

Hova jutott a világ száz év alatt, kérdezhetjük, hogy eltűnt a véleménynyilvánítás szabadsága, hogy egy szerzőnek megmondják, mit szabad és mit nem szabad gondolnia, s hogy a szerkesztőknek mit szabad és mit nem szabad közölniük.

Évtizedek gyors lüktetései és lassú sodródásai, diktatúrák évtizedei, táborok, sortüzek, megalázások sorozatai kellettek ahhoz, hogy természetesnek tűnjön az, ami nem volt az.

Például, hogy megmondják, kinek melyik műve jelenhet vagy nem jelenhet meg.

Például, hogy megmondják, hogy ki mit írhat és mit nem írhat meg.

Igaz, volt mélyebb pontja is a huszadik századnak, akkor a gondolatokat és az írást kínzással és golyóval büntették.

Mondatok Zelei Miklós darabjából:

(Ady) „Mint Ady nézi a mobilját: Kosztolányi. Most írja, hogy ordítózott az új tulajdonos velük, valami Fegyverneki. Vagy behoz évi kétszázmilliót a Nyugat, vagy hirdetési katalógust csinál az egész szarból. Pesten a Szamuely utcában volt a szerkesztőség, amikor áttelepültem. Szamuely utca 18/B. Most a Lónyay utcában van. Lónyay 18/B. De nem költözött sehova. A történelem költözik alattunk ide-oda. A Szovjetuniót túléltem. Csehszlovákiát túléltem. Jugoszláviát is. Közeli hozzátartozóim voltak. Kint vannak mind a temetőben. A frakcióhelyettest nem éltem túl. Amikor ezek a csodaországok még éltek, hősi idők, a főnökök kitelefonáltak a szerkesztőségbe a pártközpontból, hogy mi az, amit meg kell írni. Ma a pártközpontban megírják a cikket, a főnökök kimennek a szerkesztőségbe, és szerzőt keresnek hozzá.”

(Ady) „Mint Babits Mihály a torokrákosok gégemikrofonjával: – Nyelvvizsga? Felsőfokúzás? Megindult az Online Nyugat. Biztat Fegyverneki úr is! Személyesen vele nem sikerült ugyan beszélnem, de azt üzeni, ha így tudjuk folytatni, akkor lehet, hogy mégse szünteti meg se a portált, se a print Nyugatot.”

(Ady) „Mint Léda: – Verset írsz rólam? Mondom, hogy szeretsz.”

(Ady) „Mint Ady: – Ma már jobb szeretek számlákat írni, mint verseket.”

(Ady) „Mint Léda: Ady Endre összes számlái! Az Athenaeum kiadása, Budapest, 1930, Ünnepi Könyvhét.”

(Ady) „Mint Ady: – Ciklusok szerint. Áfás számlák, áfakörön kívüli számlák, evás számlák. Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon. Nagyon kéne az a kis pénz. Rég nincs a kártyámon semmi.”

Egy, a szerkesztőségbe érkezett, Zelei Miklós darabjával foglalkozó kéziratban alapvető mondatokat olvasott. „Az egyszemélyes dramaturgia a darab alapötletére, vagyis Ady Endre életének meghosszabbítására támaszkodva, azt a történetfilozófiai háttérrel jeleníti meg, amelynek komorságát csak humorral lehet enyhíteni. A *situs inversus* a valóságban

színtiszta situs absurdus. Ady Endre példája jól szemlélteti, hogy olykor-olykor nem könnyű nemzeti halottnak lenni, Zelei Miklós pedig arra is rávilágít, hogy a posztumusz túlélők helyzete is halálos” – mondja Baliga Violetta Lilla, komoly léttapasztalatról téve tanúbizonytságot.

Zelei Miklós: *Situs inversus. Az Isten balján*, Comp-Press – Korunk Kiadó, Kolozsvár, 2013, 20., 34–35., 31.

41.

Gondolkodik, akkor, amikor a most leírtak megtörténtek, hogyan írta volna le a történéseket.

Nyilvánvalóan másképpen, mint ahogy ma teszi ezt.

Az adott jelen hatása alól senki nem vonhatja ki magát, véleményalkotása, de még a szóhasználata is összefügg azzal az időszakkal, amelyikben a mondandóját megfogalmazza.

Azt, amit Ady kapcsán leírt, egészen biztosan nem így írta volna le. Gondolkodott ezeken a kérdéseken akkor is, de akkor csak azt mondta, Adynak az utazásaihoz nem volt szüksége útlevelekre, nekik pedig kérniük kell, s csak egy megjelölt időszakra kapják meg.

Tudta azt is, hogy mivel sértették meg az emberek vagy az irodalom méltóságát, s tudta azt is, hogy Ady miképpen élte meg emberi és irodalmi fenségét, de a két kort nem vetítette egymásra, nem hasonlította össze őket.

Annyira benne élt a saját korában (nagyképűnek tűnő kifejezés ez, de nem tud helyette mást mondani, talán azt, hogy a világ körbefogta, nem látott ki belőle), a maga történeteiben, hogy a távlatot nem tudta magának megteremtteni. A belül lenni – kívül lenni kettősével nem tudott mit kezdeni, valójában még ma sem tud mit kezdeni ezzel. Ma sem tudja kívülről nézni azokat a történéseket, amelyekbe belekerült, még a legegyszerűbb beszélgetésektől sem tudja „eltávolítani” magát.

42.

Úgy gondolja, alapvető kérdésekben ma sem különbözik a véleménye az akkor képviseltéktől, de nyilvánvalóan jóval ösztönösebben, a most leírtaknál átgondolatlanabban tette és gondolta azt, amit tett, illetve gondolt.

A Forrást egyébként annak egyik időpillanatában sem tudja másnak mutatni, mint amilyen volt.

Az írásait sem tudja, igaz, nem is akarja megváltoztatni.

De akkor mégis más volt minden, mint ahogyan most leírja.

Most minden egyenes vonalúnak tűnik, úgy tűnik, mintha minden abba az irányba mutatott volna, ami éppen ma van. Mintha abból, ami akkor volt, nem is lehetett volna más, mint az, ami mára éppen lett belőle.

Meglehet, másképpen nem is lehetett semmi, mint ahogyan lett az, ami most van, a történések sora mégis összetettebb volt annál, mint ami ma látszik belőlük.

Akkor is ott volt benne a kétely, ma is ott van benne, de az akkori történésekkel kapcsolatban ezt ma már nem tudja érzékeltetni. A félelem nem volt ott benne, de a kérdés, hogy egy-egy történésből mi lesz, az igen. Megtanulta, a minek mi az ára kérdést nem szabad feltenni, mert akkor a latolgatás következik.

Akkor is tudta, ma is tudja, a latolgatásra szükség van.

De így is azt mondja, az akkori történések kiszámíthatatlanok voltak, ahogyan mindig azok, ezért az érzékeltetettnél nagyobb feszültséggel, több ütközéssel végezték a munkájukat.

Arról a korról, amelyikben benne éltek, jóval kevesebbet tudtak, mint amennyit ma tudnak róla, ez is okosabbá teheti az egy-egy korszakot túlélőket korábbi önmaguknál. Az ütközések kapcsán akkor kevésbé egyértelműen fogalmazott volna, mint ma, az egyes történések közötti ok-okozati összefüggéseket nem látta, de az, ami történt, mégiscsak megtörtént valahogy, a történeteket pedig őrzi magában.

43.

Benne élt abban a korban, tudta, hogy minek mi a súlya, melyik gondolat mit ér, mi a helyi értéke abban a világban, s azt is tudta, hogy kinek mit szabad megtennie, s kinek mit nem. Egyénre szabott lehetőségek és felelőségek is léteztek akkor, az utókor szemlélőjének ezzel is számolnia kell.

Az irodalmi folyóiratokban megjelenteken jóval túlmutatott az, ami az országban és az ország körül történt. Például az, hogy Magyarország ezerkilencszáznolcvankettőben, olcsó fejlesztési hitelek reményében, felvételt nyert a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba, s az, ahogyan ez megtörtént.

A hatalom feltehetően csak a maga számára engedélyezett önálló akciókat, miközben a szovjet fél felé még erősebben jelezni akarta ideológiai éberségét.

Nyilvánvalóan tudta azt is, hogy idehaza nem engedheti el a gyeplőt, mert ha ezt megteszi, akkor könnyen elveszíti a hatalmát. Kádár Jánosnak és Aczél Györgynek a személyes oka is megvolt arra, hogy az általuk meghatározott ideológiai-politikai keretekhez ragaszkodjanak. Kádárnak ragaszkodnia kellett az ötvenhat utáni világ alapvetéséül szolgáló hazugsághoz, ezt a kifejezést szűkebb körben ők is használták már akkor, de kevesen voltak, akik ezt a nyilvánosság előtt is megtették, Aczél pedig túlságosan hozzákötötte magát Kádárhoz, így a bukás veszélye nélkül nem távolodhatott el tőle, de lehet, hogy nem is gondolt az eltávolodásra.

Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy említett lépésével Kádár végül pusztán a maga és rendszere létét hosszabbította meg, hiszen reformintézkedései és váltásai nem tudták növekedési pályára állítani a gazdaságot, a nyolcvanas évek végére így következett be az ország súlyos eladósodása.

Romsics Ignácnak a huszadik századi Magyarország történetét bemutató könyvében olvasta: „1982-ben – Románia és Vietnam után harmadikként a szovjet blokkból – Magyarországot felvették a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank tagjai közé. Olcsó fejlesztési hitelek reményében Magyarország már 1968-ban csatlakozni akart ezekhez a nemzetközi szervezetekhez, ám a szovjetek megtiltották ezt. Álláspontjuk 1981-ben valószínűleg ugyanez lett volna, éppen ezért a magyar vezetők a szovjetek előzetes informálása nélkül nyújtották be a felvételi kérelmet. Az akkori helyzetre – Magyarország mozgásterére – jellemző, hogy az előre elkészített anyagokat külföldön készen álló futár

*vitte Washingtonba, aki abban a pillanatban indult, amikor Kádár előterjesztését a KB elfogadta. Így amikor az információ Moszkvába befutott, a magyar futár is célba ért.”**

* Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, i. h.: 453.

44.

Hihetetlen gyorsasággal történtek akkor az események, az évek és a történések szinte egymásba folytak.

Így volt ez a szűkebb, személyes történetükben is.

Nyolcvankettő nyarán kerültek Kecskemétre, nyolcvanhárom februárjában született meg Ági lányuk, egy év múlva pedig már újra költöztek.

A nyolcvankettő végétől megjelenő tematikus összeállítások szerkesztésében már részt vett, ami azt jelenti, hogy alkalmazkodott a szerkesztőségbeli munkához.

A Szárszó-szám utáni botrányt másfél évvel követte a Népfőiskola-szám körüli hangulatkeltés, emlékei szerint ekkor Hatvani Dániel „visszafogta” a lapot, közben viszont annak átalakításán is dolgozott, nyolcvanhat márciusában már a korábbtól eltérő, némiképp kultúrantropológiai hangoltságú lapként jelent meg a Forrás, erős kezdéssel, az indulásra összegyűjtött, pár számra terjedő anyagot azonban nem tudták jó szinten folyamatosan biztosítani. Hatvani Dániel, noha a kivonulása jelképesen és valóságosan is korábban kezdődött, ezt követően bonyolódott bele személyes élete gondjaiba, s innét vette kezdetét az a folyamat, amelyik Kecskemétről is elsodorta.

Ő maga nyolcvannégy-nyolcvanhat körül már szinte mindazokat ismerte, akikkel a későbbi évtizedekben is kapcsolatban lesz majd. A Forrás körén túl, de a Forráshoz kapcsolódva ismerte meg Lezsák Sándort és Pócs Pétert, nyolcvanötben, egy székesfehérvári Németh László-tanácskozáson Fodor Andrást, Domokos Mátyást, Vekerdi Lászlót. Lengyel András az ő idekerülése után közvetlenül lett a lap szerzője, Sándor Iván írása először a nyolcvanas évek közepén jelent meg a Forrásban.

A legközvetlenebb kapcsolat a Kilencek költőihöz, közülük is Kiss Benedekhez, Kovács Istvánhoz és Utassy Józsefhez fűzte a lapot, ők sokat szerepeltek Kecskeméten és a megyében. Utassy József minden mondatán érződött a tehetősége, de ott volt benne a betegség is, a programokon fegyelmezetten, de némi visszafogottsággal vett részt, nyelvi leleményessége a beszélgetések során is érződött.

Kovács István volt a lap „vidéki”, azaz budapesti szerkesztője, kapcsolattartója volt, ráadásul a lengyel irodalmat és ő közvetítette a Forrás felé. Az ő révén vett részt ezerkilencszáznolcvannégy augusztusában a Lakiteleken rendezett Kapuściński-esten, ezt követően jelent meg Kovács Istvánnak a jeles lengyel szerzővel készített első nagy interjúja a Forrásban.

Visszatér az évek, történések, tendenciák összemosódásához. Nehéz eldönteni, hogy mikor zárult és mikor kezdődött valami. Végző soron a Tiszatáj szerkesztőségének menesztését és az első lakiteleki találkozót egy év választotta el egymástól.

45.

Az intézményesített irodalom időszakát éltük akkor, ennek az irodalmi rendszernek a működését maga is megismerhette.

Az irodalmat fiatalon mitikus, a társadalom fölött létező jelenségnek képzelte. Egyetemista korában már találkozott jó néhány íróval, barátai, csoporttársai közül többen írtak és publikáltak rendszeresen, már egyetemistaként tisztában volt Baka István költészetének jelentőségével, mégis meglepte, amikor a szerkesztőségbe Illyés Gyulától vagy Weöres Sándortól–Károlyi Amytól érkezett kézirat. Addig nem gondolt a nagy írók természetes, ha tetszik, hétköznapi életére, számára ezek a mesterek csak a műveikben, a műveik által léteztek. Meglepődött azon is, hogy a szerkesztőségben ismert költők, írók, Buda Ferenc, Hatvani Dániel, Pintér Lajos, Zám Tibor úgymond mindennapos életét is figyelhette.

A társadalom fölé képzelt magas színvonalú irodalmiságtól mindig távol állónak tartotta magát.

Ennek ellenére maga is bekerült abba, amit irodalmi világnak nevezünk.

Mi más lenne egy ismert folyóirat szerkesztősége, mint az irodalmi világ része?

Bár a lap vitában állt a hivatalos világgal, létét mégis sokan segítették, enélkül létezni sem tudott volna.

Bárhonnet is nézzük, hivatalos kultúra létezett akkor, s a sokat bíralt lapok is a hivatalos kultúra részét képezték.

Látszólag az egész irányítási rendszer azért működött, hogy ez a hivatalos kultúra a számára adott körülmények között létrejöhesse, s a számára kijelölt mozgástörvények szerint működhessen. De az is lehet, hogy a kultúra létezett azért, hogy az irányítási rendszer, s az azt működtetők, a hozzá kötődők önmaguk létét igazolhassák.

Egyszer írt egy rövid jegyzetet ennek a hivatalos kultúrának a működéséről. Ebben a kultúrában minden előre történik, írta. Előre mondták meg, hogy mi az irodalom, mi a képzőművészet, azaz azt, hogy az adott területen mi számít értéknek.

Mindaz, amit kinyomtattak, vagy amit kiállítottak, értéknek számított, az adott szempontok alapján elfogadott értéknek. Az olvasóknak, kiállításlátogatóknak, szemlélődőknek nem volt más feladatuk, minthogy a számukra kijelölt műveket elolvassák, megnézzék, a kiválasztásba semmilyen módon nem szólhattak bele.

Akkor azt, amit kinyomtattak, értéknek fogadták el, ma a művész a maga munkájával mintegy ajánlatot tesz a világnak, s a világ vagy elfogadja a művet, vagy nem. Legtöbbször nem fogadja el, a fontos, valódi műveket sem, mert ez a világ kizárta magából a kultúrát. Az a világ még nem zárta ki magából, de már nem tudott vele mit kezdeni. Akkor, miután intézményesített kultúráról volt szó, kitűnő szerkesztők tevékenykedtek a könyvkiadóknál és a folyóiratoknál is, magas szintű irodalmi élet fontos szereplőiként, ma egy-egy kiadót vagy lapot pár ember visz a hátán, s talán az irodalomban és a kultúra egészében is egyfajta útkeresés zajlik.

46.

A szerkesztőségben munkája révén is ő állt a legközelebb Hatvani Dánielhez. Érezte, tudta róla, mit miért lép.

Dani tudta, hogy figyelik, nem a III/III, lehet, feltehetően ők is figyelték, a Forráshoz kapcsolódó anyag vagy elkallódott, vagy még nem került elő.

Lépéseit nyilván a politikai vezetők figyelték, ezért taktikai lépéseket is tett. Feltehetően az éberségét illusztrálандó határolódott el a lapban a népfőiskolai szám fiatal szerzőitől, a támadásokat ezzel azonban nem tudta kivédeni.

Volt, amikor csak részleteket közölt az akkor már ellenzékiként ismert költő minden szempontból „közölhető” ciklusából, s volt, amikor visszaadott egy, a teljes szerkesztőség által közölhetőnek gondolt írást.

Emlékszik, délben vették ki a postafiókból Kósa Ferencnek a B. Nagy Lászlóról írott esszéjét.

Buda Feri kézbe vette az írást, elkezdte hangosan olvasni, s olvasta végig, az elejétől a végéig.

Gyönyörű, mondta a felolvasás végén Feri.

Gyönyörű, mondtuk mindannyian.

Gyönyörű, mondta Dani. S hozzátette, természetesen nem közöljük.

Több szó nem hangzott el, mentünk haza, nem tudtunk mást tenni – mondja most is szomorúan.

Akkor azt sem tudták, hogy lesz idő, amikor azoknak az éveknek a megfigyeléseiről könyvek, tanulmányok íródnak. Közülük néhányan ezt az időszakot már nem élték meg. A Forrás körüli megfigyeléseket Müller Rolf dolgozta fel. A tanulmányból itt csak a szerző pár megállapítását idézi.

Az első idézendő megállapítás az, hogy a rendszer megteremtette a különböző szerkesztőségek megfigyelésének alapját. Idézi: „A Forrás megindítását követő évben, 1970-ben adta ki Benkei András belügyminiszter a 0022. számú parancsát, amely egészen a rendszer bukásáig meghatározta az állambiztonság tevékenységét a kultúra, így az irodalmi sajtó területén. Az indoklásban a szokásos sablonok mellett (...) olvasható volt, hogy az állambiztonság, amely az ellenség aknamunkáját már addig is számtalanszor jelezte az állami és a pártszervek felé, sok esetben áttévedt mások territóriumára. A kulturális élet terepein ezért az elhárítás hatáskörét, feladatait tisztázni kellett. Az újságokkal (csakúgy, mint az irodalom, a művészetek és a tudomány egészével) kapcsolatos instrukciók sorában a felderítés, a dokumentálás, a megelőzés, az akadályozás és a korabeli szakzsargonban »szignalizációnak« nevezett jelzésadás mellett szerepelt a titkos eszközök és módszerek alkalmazásával folytatott operatív ellenőrzés és a bizalmas nyomozás.”

*Müller Rolf másik lényeges megállapítása, hogy az ügyek végigkísérték a Forrás életét, „állambiztonsági lenyomatai mégsem maradtak fenn, legalábbis a kutatás során ez idáig nem kerültek elő”. A kutató, ahogy írásában ezt megtette, más források bevonásával elemezheti a folyóirat körüli, a titkosrendőrséggel is kapcsolatos ügyeket.**

Mindezek után természetesen kérdés, hogy mi lett a keletkezett iratanyag sorsa. Ezen a téren feltételezéseket fogalmazhat csak meg. Vagy megsemmisítették azt az átmenet időszakában, vagy lappang még valahol.

* V. ö.: Müller Rolf: *Célkeresztben a Forrás, Kísérlet egy állambiztonsági történet rekonstrukciójára*, Forrás, 2011. 1., 78–93., idézett részek: 78. és 83.

47.

A Forráshoz kerülve óhatatlanul felmerült benne az írás kérdése is.

Az írás mindig foglalkoztatta, s úgy gondolja, hogy tudott is írni – azon a szinten, amelyiken adott életrészekében írnia kellett.

Az irodalmat azonban ennél jóval többre tartotta.

Hiába írt egyetemistaként néhány tanulmányt, hiába írta meg a szakdolgozatát, majd a disszertációját, tisztában volt azzal, hogy jó, ha ezek az írások a műfajukkal kapcsolatos nyelvi-stiliztikai igényeknek megfeleltek.

Tudta, érezte, hogy valami hiányzik az írásaiból, mintha egy-egy mondatnál nem mondta volna el mindazt, amit el akart mondani, s ami jelen volt a gondolkodásában.

Érezte, hogy valamikor meg kell találnia a gondolkodásának megfelelő mondatritmust.

Azt is érezte, hiába ír tanulmányt vagy kritikát, stilisztikailag azokat is fel kell építenie. Tudta, másodlagos műfaj nem létezik, az a legfontosabb műfaj, amelyikben éppen ír.

Kecske méten újraírta az induló Németh Lászlóval foglalkozó hosszabb tanulmányát. A mondatokat átformálta, kiegészítette, összetettebbé, gazdagabbá tette azokat.

Kritikákat, időnként tanulmányokat írt.

Lassan, nehezen fogalmazta a mondatokat, az íráshoz szükséges szabadság hiányzott az életéből.

Ma is hiányzik ez a szabadság, de ma már, ha rövid időre is, de meg tudja teremteni azt. Amíg ír, kizárja maga körül a világot. Számára írás közben csak az írás létezik, más tevékenységei során a szabadságot nem tudja így előhívni magából.

Első két könyvének írásai a nyelvvel, a mondatokkal küzdve születtek meg, a görcsösség és az akarás érződött rajtuk.

A gondolkodásának megfelelő mondatritmust csak akkor találta meg, amikor számítógépen kezdett el írni.

48.

Egyetemista korában néha írt kritikákat az egyetemi lapba, néha máshova, egyszer még egy szemináriumra is.

Utólag visszanezve azt gondolja, hogy lett volna kedve kritikusként dolgozni.

A kritikus szerepét azonban nem tudta fölépíteni magában.

Úgy gondolta, a szerkesztő a mai irodalomról a szerkesztői munkájával mondja el a véleményét. Ezzel kapcsolatban azóta sem változott az álláspontja. Ennek ellenére írt kritikákat, később egy könyves lapba könyvismertetéseket, hosszú éveken keresztül, mégsem tartja magát kritikusként.

Talán azért, mert a kritikánál jobban vonzotta az irodalomtörténet. Ahhoz, hogy kritikus legyen, az irodalomtól távol eső kifejezés következik most, az újabb magyar irodalommal mint kutatási témával kellett volna foglalkoznia. Ezt nem

tudta megtenni, mert ezt az irodalmat inkább megélte, azt élt meg belőle, amit meg tudott élni, s úgy, ahogy azt meg tudta tenni.

Nem tudott kritikus lenni, mert vonzotta az irodalomtörténet. Minden, amiben élt, visszanyúlt valahogyan a történelemhez. Azt gondolta, hogy a valamikori irodalmat a mainál teljesebben lehet látni. Azt is gondolta, hogy ha valamit megért az előző évtizedek irodalmából, akkor a másikat is jobban látja.

Nem tudott kritikus lenni, mert nehezen találta meg azt a kultúráképet, amelyikhez kritikusi elveit kapcsolhatta volna. Átmeneti időszakban a kritikának harcosnak is kellett lennie, a harcra, küzdelmekre való hajlandóságát kiélte a lap körül.

49.

Mindig csak azt írta, amihez kedve volt.

Munka számára az írás, de csak akkor ír, amikor kedve van hozzá. Úgy még nem ült le dolgozni, hogy kötelező feladatokat teljesítsen, akár önmagára kirótt kötelező feladatokat is.

Kedv, hajlam nélkül nem tudott dolgozni.

Olvasni sem tudott úgy, hogy valaki előírta számára az olvasnivalókat. Talán az egyetemen, vizsgákra készülve, de az más történet volt.

Járja a könyvesboltokat, nézi otthon a könyveket, bemegy a könyvtárba, keresi azt a könyvet, amit ott és akkor szeretne elolvasni. Néha hetekig keresgél, ha nem talál kedvére valót, tudja, valami más foglalkoztatja, felhagy a kereséssel, próbálja magát máshogyan lekötteni.

Ha ír, ha egy téma leköti, akkor csak apró cikkeket olvas, vagy belenéz egy-egy könyvbe, aztán leteszi azt, mert nem tud belefeledkezni.

Az írásáról gondolkodik, az nem engedi, hogy más kösse le a figyelmét.

50.

Azt kérdezi magától, hogyan éltek az életüket azt követően, hogy Kecskemétre kerültek.

Volt, amit elfogadtak abból a világból, amelyikben éltek, volt, amit nem, volt, amit fölöslegesnek tartottak, volt, amit szükséges rossznak gondoltak.

Ekkor már lehetett volna élni a rendszertől függetlenül is, de ezt nem tudták megtenni, az, amit közéletnek neveznek, mindig erősen foglalkoztatta őket.

Látták, akkor már lehetett nemet mondani a szervezési kísérletekre. A nyolcvanas évek közepétől talán már várni is lehetett valamiféle változásra. S közben mégis a mozdulatlansággal találkoztak.

Arról, hogy mi jöhet azután, amiben élnek, nem volt elképzelésük.

Az egész életükre szóló kölcsönrel sem tudtak mit kezdeni.

Valahogyan lesz majd, nem tervezhettek előre semmit.

51.

Nem politikai okok miatt kérdezi, hogy hogyan éltek az életüket a szocializmus időszakában. A fiatalok ma már csak a politikai kérdéseken keresztül

érdeklődnek a régebbi időszakok iránt, ha egyáltalán érdeklődnek irántuk. El sem tudják képzelni, hogy az élet a politikán innen és túl is létezett és létezik, noha az alapkérdései a legtöbb időszakban azonosak voltak és a korábbiakkal azonosak ma is.

A politikának az akkori életre gyakorolt hatásával már akkor is tisztában volt. Ezerkilencszáznyolcvankettő novemberének egyik éjszakáján, a nyolcvan-éves Illyés Gyulát köszöntő Fészek-klubbeli est után fejtegette Bíró Zoltánnak, hogy képzésük annyira egyhangú volt, ennek kapcsán a marxizmusra gondolt, természetesen inkább csak arra, amit akkor marxizmusnak neveztek, hogy még a rendszert is csak a rendszer által megteremtett ideológia jegyében tudják támadni.

A rendszerváltás időszakában divatos kérdés volt, ki mit veszített azzal, hogy a Kádár-rendszerben élte az életét. Akkor ő nem válaszolt erre a mások nyomán magának feltett kérdésre, pedig készen állt a válaszra.

A felkészültségüket veszítették, a szélesebb alapozottságú tudást, az utazásokat, a világ megismerését, s az egyetem után az időt a gondolkodásra, a kutatásra.

Nem vigasztalja, s nem is örül annak, hogy a mai fiatalok sem kapják meg azt a képzést, amelyet más fiatalok a világ más pontján talán még megkapnak. A mai magyar egyetem tömegekkel foglalkozik, így a fiatalok a képzésnek azt a személyességét is elveszítik, amit ők még átélhettek az egyetemen.

Visszatér az eredeti kérdéshez, milyen volt az élet egy nemzedékkel előbb, a szocializmus időszakában Magyarországon.

Válaszát a véletlenül meglátott filmbevéágások is megerősítik. Szürkébb, egyhangúbb, mint ma, mondja.

Mintha minden történés a mesterségesen kialakított felszín alatt történt volna meg.

Egy akkori fiatal mégis jobban érezhette a társadalomhoz való kapcsolódását, mint egy mai fiatal.

A felszín volt szürke és monoton, mondja, de az akkori életnek is megvolt a maga gazdagsága.

52.

Azt gondolta, hogy az olvasás által a világ megismerhető és megérthető lesz. Azzal is tisztában volt, hogy abban a mainál zártabb világban az olvasás, egy-egy adat megszerzése, egy történésor megismerése valójában a történetet jelentette a számára.

S nem csak az ő számára.

Az a leszűkített világ, amelyikben akkor éltek, a szükségszerű határok figyelembevételével valóban megismerhetőnek és megérthetőnek mutatta magát, ám amikor a megélt világuk kinyílt a nagyobb világ felé, kiderült, hogy tudásuk körülhatárolt tudás, s felolvad abban az információtengerben, amelyet a világ folyamatosan, már akkor is napról napra termelt.

53.

Mindig fontosnak gondolta az átfogó, rendszerező könyveket, tanulmányokat, azokat, amelyek rendet szabtak tájékozódásának, rendszereztek, egyúttal pedig ki is egészítették azt.

Ezért ment bele az egyetemi vizsgaidőszakokba is kemény elszánással, s tanulta meg a több száz oldalas történeti, nyelvészeti tankönyveket. Tudta, hogy sokat elfelejt majd abból, amit akkor, persze, kényszerűségből is az agyába véssett, de azt is tudta, hogy bármennyit is olvashat, ezek az átfogó könyvek, monográfiák rajzolják fel az adott területtel kapcsolatos tudnivalók vázát, szerkezetét is, s hát a legapróbb részletekre is kitérnek.

Egyedül az irodalomtörténetet nem tudta tanulni, ahhoz mindig csak olvasott.

Ha van valamelyes műveltsége, akkor azt az olvasmányainak és a barátaival folytatott beszélgetéseinek köszönheti.

Szeretett elmerülni a korszak-monográfiákban, de nem annyira a részletek, hanem a tendenciák felvázolása kötötte le a figyelmét. Akkor még azt gondolta, hogy egy-egy korszak társadalomtörténete és művészettörténete, a művészettörténet kifejezést a lehető legszélesebb értelemben használja, párhuzamosan, a különböző területeken megmutatkozó rokon jelenségekre való utalásokkal megírható. Ma már nem tud hinni az ehhez hasonló elképzelésekben.

54.

Szinte állandóan olvasott.

Olvasmányai egyre inkább az aktualitásokhoz kapcsolódtak, a nyolcvanas években alighanem sokan voltak ezzel így.

Olvasta a napilapokat, a folyóiratokat, az újonnan megjelenő könyveket, a kortárs szépirodalmat, a határokon túli szerzők munkáit, a határainkon túli irodalmi lapokat, folyóiratokat, számára ez az irodalom nem egzotikum volt, a magyar kultúra szerves részének gondolta azt, s meglepődött, amikor neves hazai kritikusok leírták, hogy egy-egy erdélyi vagy vajdasági szerzőről még csak nem is hallottak.

Olvasta a történeti és néprajzi irodalmat, emlékszik a Kriterion nagyszerű néprajzi köteteire, a hetvenes és a nyolcvanas években a történeti-néprajzi tájékozódás még természetes volt, s nem csupán a szakterületek művelőit foglalkoztatta. Valamiképpen ez is a világban való elhelyezkedésüket, az addig nem tudatosított történéseknek-sajátosságoknak a megértését segítette.

Olvasta a magyarul megjelenő kortárs világirodalmat, a szerkesztőségbe kerülve olvasta a beérkező kéziratokat, olvasta mindazt, ami a szamizdat irodalomból eljutott hozzá, olvasta, ha valaki a kezébe adta, az MTI által kiadott bizalmas anyagokat, valóban olvasott, szinte minden pillanatban.

A rendszerváltás folyamata minden területen újabb és fontos olvasnivalókat dobott elő, emlékszik, még nyolcvankilenc előtt, délután-estefelé visszagyalogolt a városközponti újságáruhoz, akkorra érkezett meg a Kárpáti Igaz Szó, a kárpátaljai magyar napilap legfrissebb száma, azt is átböngészte, talál-e valami

másutt nem olvasott a Szovjetunióban történekről. Mindig foglalkoztatta, hogy egy nagy birodalom miképpen létezik, mi kapcsolja össze a különböző részeit, s figyelte, hogy egy kis közösség miképpen tud megmaradni a számára kijelölt birodalomban. Foglalkoztatta az is, hogy miben más ott az élet, mint náluk.

Olvasta, akkor már olvasta a Szovjet Irodalom című folyóiratot is, onnantól érdekes volt, amikortól az átalakulás időszakában előkerülő, vagy az akkor íródo munkákat közölte.

Barátai lakásában, határokon innen és túl, szinte mindenkinél ugyanazokat a könyveket találta. A könyvek akkor tízezres példányszámokban jelentek meg, s az emberek valóban olvasták a kortárs magyar irodalmat. Bárkihez ment, szinte mindenütt ugyanaz a kép fogadta. A nappaliban könyvespolcok vagy könyvszekrény az egyik falon, a másikon pedig kortárs festő munkája. Nem tudja, mi lett ezekkel a lakásokat megtöltő könyvekkel, a lakások mérete abban a körben, amelyikhez maga is tartozik, nem növekedett, a falakon lévő polcok, szekrények pedig már akkor is megteltek.

Igaz az is, hogy akkor akár még egyetemistaként vagy tanárként is megalapozhatta a könyvtárát, ma ezt már nem tehetné meg, még akkor sem, ha rendelkezne a szükséges anyagiakkal, klasszikusokat alig-alig jelentetnek meg, az életműsorozatok szinte teljesen eltűntek, ahogy a különböző történelmi-művelődéstörténelmi sorozatok is, nem beszélve az átfogó történelmi-irodalomtörténelmi-néprajzi összefoglalásokról.

55.

Állandóan könyveket vásárolt, de nem gyűjtötte a könyveket.

Könyveket, azért, mert szépek, vagy mert ritkák voltak, soha nem vásárolt, erre nem volt pénze.

No, ez azért így nem igaz, a szép könyvek mindig érdekelték, megküzdött értük, mást nem tehetett.

Könyvritkaságokat nem keresett, antikváriumba azért járt, hogy a maga szakterületéhez fontos könyveket megszerezze magának. A szakterületet széles értelemben kell venni, ő a jó könyvek olvasását értette alatta, így a számára fontos életműsorozatokat, regényeket, antológiákat vásárolta meg magának. Ha szabadideje van, akkor vagy a Tolsztoj-, vagy a Dosztojevszkij-életműsorozat egyik kötetét veszi elő azóta is.

S közben keresi, máig keresi az új, az éppen megjelenő könyveket. Ajándékba is kapott könyveket, barátaitól dedikálva, kiadóktól, lapoktól recenziós példányt, így alakult a mostani, nem tudja hány, legalább négy-ötezer darabra kiterjedő könyvtára.

Ha módja lett volna rá, akkor képeket gyűjtött volna. Ezt az ösztönt nem hozta magával, a könyvvásárlási, maga köré könyvtárt teremtő ösztönt igen, ezt nem, úgy mondaná, ez az idők során alakult ki benne.

Géczi Jánosnál látta, már János veszprémi életében, hogy nem csupán a könyvekkel, hanem a képekkel is együtt lehet élni. Ezt követően kereste és keresi mindmáig a kiállításokon azokat a munkákat, amelyekkel együtt tudna élni.

56.

Bármennyit is olvasott, nem lenne igaz, ha azt mondaná, hogy elfordult attól a világtól, amelyikben élt.

Nem is mondhatja, hiszen a kor kérdéseire hozzászóló lap szerkesztőségében talált magának munkát.

A munka mellett meg élték fiatal életüket, közben küzdöttek a pénztelenséggel, a spórolással.

Feltehetően akkor jobban lehetett spórolni, mint ma. Szinte az egész akkori világ az állandó takarékoskodásra épült. Igaz az is, hogy a spórolás, takarékoskodás akkor már áldeológia volt. A fő munkahely mellett végzett gazdasági munka sokaknak komoly jövedelmet jelentett, s minden jobb árunak magas volt az ára. De az akkori világ nem azért volt kisszerű, mert kettős értékrendet hirdetett, hanem azért, mert, legalábbis a szellemi életben, visszafogta az emberi kedvet, akaratok, a maga módján mindent uralni akart.

Kisszerű volt, mert mindig mintát akart adni.

A szegénység nem kisszerű, a maga legteljesebb világát szegénységben élte, az életüket körülvevő világot mégsem érezte sohasem kisszerűnek, de ha egy rendszer elmarad a világtól, s erre még ideológiát is épít, azt csak kisszerűnek lehet nevezni.

Kisszerű volt, mert leszűkítette a világot, s mert unalmas koreográfiát követett.

Azt, amit most leírt, látta akkor is.

Mégsem fordult el attól a világtól. Érteni akarta a működését, tudni akart róla mindent.

Más tétje is volt az akkori életének. Hozzá akarta tenni magát a világhoz, részt akart venni benne. Elfogadta, hogy egy-egy területen lehet hasznos munkát végezni, s azzal talán valamit lehet változtatni is a világon.

A maga részéről ilyen területnek látta a tanítást és a szerkesztést.

57.

Szeretne igazságos lenni, ezért a Kádár-rendszerről mondottak után megjegyzi, hogy számos vonatkozásban a nyolcvankilencel kezdődött új időszakot is kisszerűnek gondolja.

Ezzel nem azt mondja, hogy ennek a kornak a feladatai nem nagyok, azt sem mondja, hogy a korra mért feladatokból ez az időszak ezt vagy azt nem teljesítette, s végképpen nem mondja azt, hogy a kornak nem voltak magasztos pillanatai.

Voltak, főképpen a rendszerváltás pillanatában, amikor az álmok minden korábbinál jobban uralták az életüket, s hiába olvastak korábban Adyt, Bibót és Szűcs Jenőt, minden, amit történelmi meghatározottságról tudtak, törlődött a gondolkodásukból. Elhitték, hogy az életüket addig meghatározó keretből azonnal és következmények nélkül kiléphetnek.

A jövő történészei, ha lesznek még történészek, nyilván pontosan meghatározzák majd, hogy az elmúlt húsz-huszonöt évben mi történt, s mi nem történt, azt is megmondják majd, hogy ennyi idő alatt minek kellett volna megtörténnie.

Ő maga ezt a kort nem azért tartja kisszerűnek, mert történetesen azt gondolja, hogy a felépítendő új világ felé nem olyan gyorsan haladtak, mint amilyen gyorsan haladhattak volna, hanem azért, mert ami történt, az nem az emberért, s az emberekért történt, hanem az embert kihasználva, maga alá gyűrve.

Megisméltődött az, aminek már annyiszor a tanúi voltunk. A kényszerek most a mi életünkre nőttek rá, s uralkodnak felettünk – gondolja ennek kapcsán.

58.

Fontos mondatot ír le, családjuk valójában Kecskeméten, az idekerülésüket követő évtizedben formálódott családdá.

Hárman voltak, Zsófi lányuk még nem volt kétéves, amikor idekerültek, egri lakásuk kényszermegoldás eredménye volt, keresték maguk számára azt a teret, amelyikben magukra találhatnak, élhetnek, nagyobb családot alapíthatnak.

Velük mindez Kecskeméten történt meg, itt született meg Ági lányuk és Péter fiuk, itt találtak a maguk számára, számos átmeneti megoldás után, végleges otthont. Noha egyik gyermekük sem él már velük, s már nem is élnek abban a városban, amelyikben felnőttek, családi otthonnak mégis az ő kecskeméti lakásuk számít.

Mindig folytonosságban gondolkodott, talán azért, mert mindig a történelemből indult ki, ezért azt hitte, családjuk Kecskeméthez kötődik majd, őtánuk is. Ma már látja, ez nem így történik majd, az a változássorozat, amelyikről ebben a könyvben beszél, családjuk életét is meghatározza, szétdobja őket.

Egyszer azt is meg kellene magyaráznia, legalább önmagának, miért maradtak meg Kecskeméten, miért nem mentek tovább, miért nem kerestek maguknak új várost, új munkát, új lakást.

Másképpen is felteheti a kérdést, meg kellene értenie, mi tartotta őket máig ebben a városban.

Nyilvánvalóan az állandóságot keresték, gyermekek neveléséhez, hosszabb távra tervezett munkához állandóságra van szükségük. De meg is találhatták azt, amire szükségük volt, teret, mégiscsak egyfajta teret a maguknak korábban elképzelt munkához. Áginak nehezebb volt, mint neki, csak később, jóval később találta meg a számára fontos munkát, s nehezebb lesz neki később is.

Ehhez hasonló, töredékes válaszokat adhatna erre a kérdésre, de azok nem fednék le a teljes valóságot, az átfogó, általános válasz pedig elvontnak bizonyulhatna.

59.

Nehézségeik, mondta már, jócskán akadtak.

Albérletben éltek, felesége egyedül volt otthon pici gyermekükkel, várták második gyermekük születését.

Albérletük a Széchenyivárosban, Kecskemét nagy lakótelepén, az Akadémia körúton volt, az út túloldalán lévő parkban akkor avatták fel Kiss István szob-

rászművész Széchenyi-szobrát, ennek a csodájára jártak más városokból is, a Széchenyi alakja előtti asztalra Nagy-Magyarország térképét terítette a szobrász.

Augusztusban kerültek Kecskemétre, télen tanácsi albérlethez jutottak, tanárok, színészek laktak a Lenin-szobornál lévő tízemeletes házban. A ház a városon keresztül kanyargó, a pesti és a szegedi utat összekötő körút mellett feküdt, így addig, amíg az autópálya el nem készült, mindenki, aki keresztül autózott a városon, elhaladt mellette.

S a Lenin-szobor mellett. A kezével az utat jelző alakot a maga konkrétságában és átvitt jelentésében is lehetett értelmezni.

A nyolcvanhárom februárjában született Ági lányukat már a szobor melletti házban lévő lakásba vitték haza.

Nyolcvannégyben vehettek OTP-s lakást.

Ma már azt is el kell mondani, hogyan is történt ez. A tanácsnál bejelentették az igényüket egy lakásra, ezek után évente kijelölték azokat, akik az újonnan megépült lakások közül egyet-egyét megvásárolhattak. Volt a beugró, aztán pedig jöttek a részletek, ők akkor huszonévesek voltak, kiszámították, hogy nyugdíjasok lesznek, mire a részleteik elfogynak. Hét évre rá visszafizethették a meglévő tartozásukat, így az övéké lett a lakás, eladták az OTP-nek, annak a pénzügyintézetnek, amelyiktől eredendően vették, majd ugyancsak az OTP-től sorházi lakást vásároltak, ebben laknak ma is. Az első lakás beugróját, aztán a másodikikét is, családi kölcsönből állták, ezeknek a részleteit is szorgosan fizették.

Akárhonnét is nézi, három év alatt háromszor költöztek, újabb gyermekük született, új városba kellett beilleszkedniük, a szerkesztőséget politikai viharok vették körül, közben szinte az egész irodalmi világ megbolydult.

A mából nézve telítettebbnek, intenzívebbnek tűnik akkori életük, mint ahogy azt akkor megélték.

Később hallotta, Székér Endrétől, hogy Orosz István, aki a Tovarisi konyec! című, a rendszerváltás időszakában mindenki által ismert plakátot rajzolta, a Lenin-szobor avatásának alkalmából verset mondott. Egyszer, egy beszélgetés során megkérdezte Orosz Istvántól, hogy volt ez, a következő választ kapta: Igen, így volt, de a vers legalább Ladányi Mihály verse volt.

Ma sem akar, s nem is tud ezen a történeten mosolyogni. Ladányi Mihály fontos költő volt, s ha ma már történetesen a Lenin-verse talán senkit nem foglalkoztat, őszintesége és a világhoz való kötődése ma is benne él a magyar irodalmi hagyományban.

60.

Írásában többször érint anyagi kérdéseket, kényszerűen teszi ezt, nem önmaguk anyagi körülményeiről akar beszámolni, hanem arról a világról, amelyikben éltek, szeretne minél többet elmondani.

Nem tud, és nem is akar mást mondani, mint azt, hogy nem voltak szegények, ami nem azt jelenti, hogy gazdagok voltak. Átlagos körülmények között élő, induló értelmiségiek voltak, a hozzájuk hasonló értelmiségiek többsége a lakás-

hoz vezető utat hozzájuk hasonlóan járta be, s utána hozzájuk hasonlóan küzdött a részletek befizetésével, a mindennapi megélhetés gondjaival.

Más vonatkozásban viszont az életük eltért az átlagostól. Az átlagosnál jóval több információhoz jutott a társadalomról, több hír, köztük rejtett hír jutott el hozzá, a kulturális szférában, ha itt már egyáltalán lehet az átlagos kifejezést használni, az átlagosnál jóval gazdagabb kapcsolatrendszerre tett szert, munkája révén a politikai világ felé is kereshette volna a kapcsolatot, ezt viszont nem tette meg.

Visszanézve az otthoni világra, azt mondja, hogy a szülei sem voltak szegények, noha önmaguk helyzetét ezzel a kifejezéssel nevezték meg. Nem voltak szegények, tisztos házat tudtak maguknak építeni, három gyermeküket, igaz, az adott társadalmi közeg „hátszelével” élve, mint mások is, egyetemen tudták taníttatni, s a ház körüli, a kerthez kötődő napi munkájukkal, állatok tartásával családjuk megélhetését is biztosítani tudták. Szegénynek azért tartották magukat, mert abból a világból, amelyikbe beleszülettek, nem tudtak kilépni, s a falu fölött lévő világgal csak visszafogottan tudtak kapcsolatba kerülni.

Azért is szegénynek tartották magukat, mert szegénynek születtek, legalábbis családjuk önmeghatározása szerint, de valójában is, s a megöröklött gondolkodásukból nem tudtak kilépni.

61.

Azokra a lakásokra, amelyekben ilyen vagy olyan jogcímen éltek, már alig emlékszik.

Tudja, hogy hol és mikor laktak, de azt, hogy hogyan éltek az életüket, már nem tudja.

Az első albérletben pár hónapig voltak csak, a teljes lakást talán be sem tudták rendezni. Meglepte őket, hogy a szobáknak műanyag padlója volt, ekkor kezdtek alkalmazkodni a lakótelepi körülményekhez. Örültek, hogy kislányukat a Nagy Kristóf által faragott játszótérre vihették játszani.

A Lenin-szobornál álló házat két forgalmas út fogta közre, a Szeged és a Soltvadkert irányába menő út, a forgalom csak szombat délután csendesedett el. Zsófival egy közeli dombon talán itt, a városnak ezen a részén szánkóztak először.

Szánkóztatták a kislányukat, aztán pár nap múlva megszületett másik lányuk, Ágika.

Emlékszik a kisszobában elhelyezett kiságyára.

Emlékszik, ahogy hazavitték az újszülött kislányt.

Nem tudja, hogy a könyveik hol voltak, azokra nem emlékszik.

62.

Arra is emlékszik, hogy amikor Ágival be kellett menni a kórházba, az ugyancsak ebben a házban lakó volt egyetemi társukat, Dobozi Esztert kérték meg, hogy vigyázzon Zsófira.

A nagycsaládból való kilépést és annak következményeit nagyon megéreztek. Sokszor kellett segítségért fordulniuk ismerősökhöz, barátokhoz. A lakótelepi házban nagyjából azonos korúak laktak egymás mellett, így a gyerekek s a rokon problémák hamar összekapcsolták a családokat. A hagyományos közösségekből kilépve a társadalom önszerveződési kényszere új kapcsolati formák megteremtését kívánta meg.

Barátaikat is a gyerekek révén találták meg. Zsófi, alighogy elsősként elkezdett iskolába járni, születésnapra kapott meghívást, majdhogynem babazúrra, akkor új volt nekik ez is. Mentek a kislányért, ott maradtak beszélgetni a vendéglátóknál, egy másik család is ott maradt, beszélgetéseiket azóta is folytatják.

Átbeszélték a rendszerváltást, az elmúlt évtizedeket, kezdetben gyakran találkoztak, telefonáltak egymásnak, ma már ritkábban teszik ezeket, a családok újabb kanyarokat vevő útjai erre nem adnak lehetőségeket.

63.

Az a lakás, amelyet megvásárolhattak, hatvankét négyzetméteres volt.

Hatvankét négyzetméter, két és fél szoba, erkéllyel. A nagyobbik szoba, erre már nem emlékszik pontosan, húsz négyzetméter körül lehetett, a kisebbik, erre viszont pontosan emlékszik, tizenkettő egész egy tized négyzetméter, a félszoba pedig hat négyzetméter. A félszobába alig fért be az ágyuk, befelé nyíló ajtaját sem tudták rendesen kinyitni, mégsem ez bosszantotta fel, hanem a nagyságát tekintve középső szoba mérete.

A statisztikák szerint akkor a tizenkét négyzetméter fölötti szobák számítottak szobának, s nem félszobának, feltehetően így van ez ma is, ezért tervezték az egyik szobát a házigyári lakások esetében valamivel tizenkét négyzetméternél nagyobbra. Ő pedig, pontosan emlékszik erre, hangosan kérdezte, kit akartak becsapni ezzel, egy országot, saját magukat, kit?

Megdöböntette, hogy a statisztika fontosabb, mint az, hogy milyen terekben élnek az emberek.

Amit tudtak, azt megváltoztatták abban a lakásban, a falait azonban nem tudták odébb tolni. Összeszerelhető bútorokat vettek, ezeket kellett az otthoni csavarhúzókkal, fogóval-kalapáccsal összerakni. Rettenetesen sokat kínlódott ezzel.

Vágatott lapokból könyvespolcot raktak össze maguknak, nem fért rájuk sok könyv.

Ha képet akartak a falra tenni, akkor szakembert, legalábbis olyan embert kellett hívniuk, akinek volt útvefűrója.

Akkor még keveseknek volt ilyen fűrójuk.

Ha az egyik lakásban valaki elkezdett fűrni, akkor a fűrés semmi máshoz nem hasonlítható hangja végigdübörgött az egész házon, egyetemleges volt ez a dübörgés, nem lehetett megállapítani, hogy honnét indult.

A beton és a házat körülvevő természeti környezet között kiáltó volt a különbség. Azóta beton vesz körül ott is mindent.

Magyarországon mintegy 5-700 000 lakótelepi lakás van ma, ennek megfelelően legalább a lakosság egyötöde, hozzávetőlegesen kétmillió ember él ma is panellakásban. A panelvilág kialakítása nyilvánvalóan megkerülhetetlen volt, a gyors és nagyméretű urbanizáció nem tudott volna végbemenni a lakótelepi lakások felépítése nélkül. Az sem igényel különösebb magyarázatot, hogy a panellakások nálunk nem az elképzelhető legmagasabb színvonalat képviselték, tőlünk keletebbre a miénknél is rosszabb szinten készültek el az ilyen jellegű lakások. Viszont szembeütő, hogy a művészet, s benne az irodalom alig-alig foglalkozott az addigiaktól gyökeresen eltérő életkörülményeket és a korábbiaktól erősen eltérő közösségi vagy éppen a közösségiséget cáfoló egymás közti kapcsolatokkal. Legújabbán Nyerges András Háztűznéző című regénye (Noran Libro, 2012) érintette a fentebb említett kérdéseket, miközben a szerző a ház-haza megfeleltetést felerősítve egy lakótelepi lakásváltás kapcsán a rendszerváltás egyik lehetséges regényét is megalkotta.

A lakótelepi életmód sokakat elszakított az élet alapvető rendjétől. Ezt valójában akkor vette észre, amikor az új, sorházi lakásukba költöztek, ez annak, aki meg tudta tenni, a lakótelepi lakás után a következő lépés volt valamiféle önálló lakás irányába. Ekkor látta, hogy sokak számára egyáltalán nem természetes az előttük lévő utcaszakasz tisztán tartása, a szemét összesöprése, télen a hó elhányása, az aprócska kiskert gondozása, s így tovább. A számára legmegdöbbentőbb kérdést, a legmegdöbbentőbbet, mert az általa korábban megtapasztalt munkára utalt vissza, akkor hallotta, amikor a szomszédaikkal a garázsépítés részleteit beszéltek meg. Azon gondolkodtak, hogy mennyi kavicsot és cementet vegyenek, ekkor kérdezte meg az egyik szomszédjuk: Minek a kavics és minek a cement? Mondták, betont kevernek belőlük. Erre kapták meg válaszul: Azt tudtam, hogy van kavics és van cement, de azt nem, hogy a kavicsból és a cementből lesz a beton.

64.

Amikor az OTP-s lakásukba beköltöztek, a Széchenyivárost addig lezáró út másik oldalán négy ház állt, négy, négyzetes belső teret körülfogó ház. Az egyik reggel, akkor még ágyuk sem volt, Ági a földre ágyazott a maguk részére kialakított félszobában, birkák bégetésére ébredtek. Idillikus, csöndes volt minden, természetesnek tűnt az is, hogy a házakhoz járdák sem vezettek, a babakocsival, és nélküle is, tócsák közt manővereztek. A városközponttól távolinak tűnt ez a hely, így piros jelzéssel ellátott gyorsjárat vitte negyedóránként az embereket a városba.

Aztán újabb házak épültek, velük szemben iskola is, egészségügyi szakközépiskola, akkor, amikor az ablakból nézték az építését, nem gondolta, hogy pár évig óraadó tanár lesz majd ebben az iskolában.

Azóta innét kiindulva is minden lehetséges irányba, amőbaszerűen terjeszkedik a város. Az eltelt harminc év gazdasági mozgásai is leolvashatók a felépült házakról. Épült itt nyugdíjasotthon, aztán holland típusú, sorházakból álló „falu”, lakópark, majd a város szélén, a határba belenyúlva, egymástól távolálló kisebb kastélyok nőttek ki a pusztában, hatalmas telküket kovácsoltvas kerítések és folyton ugató kutyák védik.

65.

Most veszi észre, hogy ebben a személyes hangú naplóban már hosszú oldalakon keresztül egyes szám harmadik személyben ír önmagáról. Eddig egyszer tette ezt meg, amikor ezerkilencszáznyolcvanhatban a Szovjetunióban Buda Ferencsel közösen tett utazásáról írt beszámolót, s önmagát a költő kísérőjeként nevezte meg. Rosszul élte meg a családból való kiszakadást, a távolságot, az idegen környezetet, nem tudott feloldódni benne, ezért nézte önmagát mindvégig kívülről.

A Kirgíziában tett útja után negyed évszázaddal elolvasta Salman Rushdie Joseph Anton című könyvét arról, hogy hogyan élte életét a fatva fenyegetettségében, s csak akkor vette észre, hogy Rushdie végig egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról, amikor a szerző ennek a magyarázatát is adta. Kiemelte magát a személyes összefüggésekből, s ezzel elmondhatóvá tette a történetet.

Költőbarátait soha nem kérdezte meg, miért teremtenek új lírai hősöket, s miért formálnak szerepvereket. A magyarázat mindenkinél más lenne.

66.

Azzal, hogy egyes szám harmadik személyben ír önmagáról, nem önmagát nézi kívülről, hanem az ösztönét követi. Úgy érzi, ebben a mával ezer szálon érintkező történetben könnyen belesüllyedhetne a személyességbe.

Nem mondja, hogy nem önmagáról akar beszélni, mert hiszen végig önmagáról beszél akkor is, ha csak a társadalmilag érvényeset akarja elmondani (s honnét tudná, hogy élettörténetének melyik szeletére mondhatja azt, hogy társadalmilag érvényes, kérdezi önmagától), hanem az életének, életüknek az intimitását akarja megőrizni.

Erről nem mond többet.

(Folytatjuk)